

Besprekingen

Mareel, Samuel, *Voor vorst en stad. Rederijkersliteratuur en vorstenfeest in Vlaanderen en Brabant (1432-1561)*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010. ISBN 978 9089 641 748. € 34,50.

Inkomsten van princen ofte princessen. Over rederijkerspoëzie voor vorst en stad

Samuel Mareels boek over de rederijkers in Vlaanderen en Brabant in de context van vorstenfeesten verschijnt als zesde monografie in de 'Rederijkersserie'. In *Voor vorst en stad* wordt een breed en gedetailleerd beeld geschetst van bijna 150 jaar rederijkersactiviteiten in Vlaanderen en Brabant ter ere van het Bourgondische en Bourgondisch-Habsburgse vorstenhuis. Mareel onderzoekt zowel rederijkersteksten over vorstenfeesten als de contexten. Zoals hij in de inleiding schrijft, werden deze teksten en deze contexten reeds eerder door verschillende auteurs beschreven, maar voor het eerst wordt aandacht geschonken aan de wisselwerking tussen deze stedelijke literatuur en het hoofse leven. Mareel beschrijft de interactie tussen feesten en teksten en de betekenis van de stedelijke vorstenfeesten 'binnen de verhouding tussen het Bourgondisch-Habsburgse vorstenhuis en de Vlaamse en Brabantse steden' (p. 36).

Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel, 'Vorstenfeest en literatuur', worden de stedelijke vorstenfeesten, de literaire initiatieven van de stadsbesturen en de rederijkersactiviteiten voorgesteld. In het tweede, 'De vorst en de stad in beeld', wordt het literaire beeld getekend dat door de rederijkers van drie groepen mensen werd gegeven: de vorsten, de overheden van de steden (schepenen en besturen) en de overige stadsbevolking. Bijzondere aandacht wordt hier gewijd aan het Brusselse handschrift-Leemans, de spelen van Cornelis Everaert en de poëzie van Matthijs de Castelein. Daarop volgen twee bijlagen. In de eerste geeft Mareel een compleet, chronologisch 'Overzicht van stedelijke vorstenfeesten die met literaire activiteiten zijn opgeluisterd'. Dat begint met de geboorte in 1432 van Joos van Bourgondië, de tweede zoon van Filips de Goede en eindigt met de Vrede van Le Cateau-Cambrésis in 1559. De tweede bijlage bevat een 'Corpus van overgeleverde literaire teksten', waaronder vijf vijftiende- en zestiende-eeuwse handschriften en zeven zestiende-eeuwse drukken.

Om de interactie tussen tekst en context duidelijk te maken, onderzoekt Mareel behalve literaire teksten ook documenten zoals stadsrekeningen uit de archieven uit Gent, Brugge of Brussel. Daaruit blijkt welke uitgaven voor de rederijders bestemd waren, maar ook welke bevolkingsgroepen deelnamen aan de feestelijkheden. Ook in enkele literaire bronnen, de zogenaamde *charten*, zijn gegevens over de vorstenfeesten te vinden. Mareel is zich echter bewust van de betrekkelijkheid van zijn stedelijke bronnen. Wanneer door de administratie archiefstukken over rederijdersactiviteiten werden vervaardigd, werd daarin voornamelijk de rol van de schepenen onderstreept.

De gehanteerde tijdsgrenzen (1432-1561) zouden er enigszins anders uitzien als men zich realiseert dat tussen de eerste vorstelijke gebeurtenis en de chronologisch daaropvolgende (de geboorte van Maria van Bourgondië) een kwarteeuw ligt. Pas daarna zijn de ‘vorstelijke optredens’ intenser: in 1458, 1459, 1466, 1467 enzovoort. Zodoende zouden we misschien niet van anderhalve eeuw, maar eerder van honderd jaar moeten spreken waarin de rederijders met de ‘vorstelijke evenementen’ in verband gebracht kunnen worden.

De contextuele betekenis van de literaire ontwikkelingen binnen de hoofdsteden van Brabant en Vlaanderen wordt door Mareel ingebed in een politiek-historisch verhaal. Hij onderzoekt dus minder de ‘literatuurgeschiedenis’ en meer de ‘cultuurgeschiedenis’ van de rederijders. Zo beschrijft hij de dynastiek-geografische ontwikkelingen rondom de geboortes van de zonen van Filips de Goede, die het startsein betekenden voor de ontplooiing van de literaire rederijdersactiviteiten in het Nederlands. Waarom situeert Mareel dit startsein pas in 1432 bij de geboorte van de tweede troonopvolger in en niet reeds in 1430? Hij schrijft wel over de beide stedelijke geboortevieringen, maar bespreekt alleen de tweede. Er zijn weliswaar meer documenten aanwezig (ook voor het jaar 1430), maar ze zijn zeer fragmentarisch – dus een antwoord kan zijn: in 1430 waren er nog geen rederijdersactiviteiten in het Nederlands te vinden. Misschien duiken ze in de toekomst nog op. Er is nog een tweede vraag die bij zo’n ‘Cultural Poetics’-benadering (Greenblatt) een antwoord zou moeten krijgen: hoe zou het feit te verklaren zijn dat de volgende zoon, de latere Karel de Stoute, een jaar later in het Bourgondische Dijon geboren werd? Misschien dacht Filips na de vroegtijdige overlijdens van zijn zonen dat Vlaanderen en Brabant ‘ongelukkig’ waren?

Het Gentse vorstenfeest van 1432 is door zijn Nederlandstalige poëtische ‘aanwezigheid’ van primair belang (het zijn ‘de oudste aanwijzingen [...] van Nederlandstalige literaire teksten die zijn voorgedragen tijdens een stedelijk vorstenfeest’, p. 22) – en zo keert Mareel steeds weer, op verschillende plaatsen in zijn boek, op dat initiatief van de Vlaamse hoofdstad terug, ook al omdat voor andere Vlaamse en voor Brabantse steden beperkter bronnenmateriaal bestaat.

Mareel toont dus, ook in ‘canonieke’ teksten, de band van de literaire werken met de politiek. Zo wordt bijvoorbeeld de proloog van *Die eerste bliscap van Maria* door de overheid van de hoofdstad van Brabant als een ‘promotiekanaal’ (p. 30)

gebruikt; men denke aan de woorden ‘Vor Brussel biddic boven al!’. De reusachtige enscenering van het Lam-Gods-tableau in 1458 in Gent was vooral ook het vertoon van pracht en macht van de Vlaamse hoofdstad tegenover de Bourgondische vorst. Ook later besteedden de overheden van de Vlaamse en Brabantse steden veel geld aan poëzie en dichters. De prijzen voor de optredende rederijkers – veelvuldig in natura (kannen wijn of hamels), maar ook zilveren schalen – worden door Mareel uitgebreid beschreven. (Karakteristiek aan Mareels boek is dat hij heel veel plaats inruimt voor buitenliteraire verschijnselen en bijvoorbeeld pagina-lang [pp. 60-66] over de prijzen schrijft). En honderd jaar ná de geboorte van Joos van Bourgondië, in 1532, werd voor de Gentse rederijkerskamers een vaste subsidie vastgelegd. Daarvoor zouden twee wagenspelen worden opgevoerd en ook ‘in incomsten van princen ofte princessen doent vertoogh en zulcke figueren, ende spelen als daer toe dienen en behooren zullen’ (p. 74).

De bemoeienissen van de Vlaamse en Brabantse stadsbesturen worden door Mareel in alle facetten beschreven. Filips de Goede wilde zijn grote staat – met Bourgondië, Vlaanderen en Brabant – steviger verankeren en centraliseren; zijn eenheidsconcept wilde hij ook ‘in de geest van de bevolking’ ontwikkelen (zo Mareel op p. 37). Daarvoor gebruikte hij aan het begin onder andere de Nederlandstalige rederijkerspoëzie. Toch bracht Filips een culturele verandering teweeg. Het Nederlands was geen voertaal aan het hof; de vorst was Franstalig en veel optredens vonden in het Frans of het Latijn plaats. Vóór Filips was de taal van Brussel voornamelijk Nederlands. Hij voerde er het Latijn en Frans in. Het resultaat daarvan was duidelijk: alleen als de vorst persoonlijk niet aanwezig was, was de keuze tussen het Frans en het Nederlands makkelijk. Dan speelde men in het Nederlands.

De literair-politieke wisselwerking is niet alleen ‘tussen vorst en stad’ te zien, maar ook binnen de steden zelf. Daarbij gaat het niet alleen om de tegenstellingen tussen schepenen en literatoren, maar ook om deze die tussen de afzonderlijke stedelijke groeperingen bestonden. De schepenen stonden uiteraard boven de andere stedelingen, maar daaronder was het niet meer zo duidelijk. Er heerste bijvoorbeeld een belangenstrijd tussen de gilden en de rederijkerskamers. Mareel schrijft dat de ‘ambachten en neringen’ bij hun literaire activiteiten tegenover de rederijkerskamers een zeer ondergeschikte rol speelden. Verderop schrijft hij echter dat uit prosopografische studies blijkt dat het overgrote deel van de rederijkers ambachtslieden waren. Mareels vaststelling dat de rol van de ambachten gering was, lijkt dus een contradictie. En toch: het ging onder de rederijkers vooral om kunstambachten. Men kan zich dus afvragen of de rederijkers-kunstenaars / ambachtslieden-kunstenaars niet om een soortgelijke monopoliepositie hebben gestreden zoals andere ambachtslieden. Mareel geeft dat indirect toe; hij behandelt het ding naar ‘exclusiviteitsrechten’ en de voorrangpositie van vier erkende kamers in Gent; de anderen moesten zich beperken ‘tot het aansteken van vreugdevuren en het oprichten van tableaux vivants’ (p. 87).

In het tweede deel wordt aandacht besteed aan teksten waarin het literaire beeld van vorst en stad wordt gegeven. De geanalyseerde teksten reiken van het handschrift-Leemans uit Brussel, met onder andere *Van Menych Sympel ende Outgedachte ende van Cronijcke* uit 1466, tot werken van Matthijs de Castelein en Peter de Herpener. De besproken teksten werden al eerder onderzocht, maar Mareel ontvouwt hier een zeer brede visie op het door hem bestudeerde 'beeld van vorst en stad'. Zo bespreekt hij Karel van Charolais' stuk *Van Menych Sympel*, Anthonis de Rooveres *Den droom van Rovere* over de dood van dezelfde Karel, de toneelstukken van Cornelis Everaert (hij noemt ze 'socio-politieke spelen', p. 183) en de gedichten van De Castelein. Hij onderzoekt deze teksten vanuit het perspectief van het aangesproken publiek: 'zuiver stedelijk dan wel gemengd stedelijk-hoofs' (p. 209).

Twee kleinigheden tot slot. Voor de Vlamingen is het waarschijnlijk geen kwestie, maar de niet-Vlaamse lezers zouden wel gebaat zijn met vertalingen in het Nederlands van Franstalige en Latijnse citaten. En waarom werd voor de omslag een fragment gekozen van een wandtapijt uit het Spaanse Palacio Real de la Granja de San Ildefonso? Omdat hier de *Nobilitas* – en dus de Vorst – wordt gepresenteerd?

In 2012 verschijnt de volgende monografie in de 'Rederijkersserie' (over het mythologisch-amoureuze toneel van de rederijkers). Na een boek over Vlaanderen en Brabant komt misschien – en dat zou in de 'Rederijkersserie' interessant zijn – ook nog een monografie over de Limburgse rederijkers (circa twintig jaar geleden werd door Michel Ilzen en Francis Goole *Rederijkers in Limburg* geschreven). Men kan dus wel zeggen dat er veel aandacht wordt besteed aan de bestudering van de rederijkerspoëzie. *Voor vorst en stad* vormt daarin een zeer belangrijke bijdrage.

Stefan Kiedroń

Halsema, J.D.F. van, *Vrienden & visioenen. Een biografie van Tachtig*. Groningen, Historische Uitgeverij, 2010. ISBN 978 9065 540 331. € 39,95.

Tachtig onder de aandacht

De volumineuze band *Vrienden & visioenen* van de Nederlandse literatuurhistoricus J.D.F. (Dick) van Halsema, emeritus hoogleraar nieuwe Nederlandse letterkunde, bevat een verzameling van zeventien opstellen over de literatuur van de Tachtigers die de auteur schreef tussen 1982 en 2004. De meeste van deze opstellen publiceerde hij in de loop van die jaren in afzonderlijke boekpublicaties, in verschillende wetenschappelijke tijdschriften of verzamelbundels, met uitzondering van het stuk over de Engelse impulsen in de eerste fase van Tachtig dat speciaal voor

deze bundel werd geschreven. Nu ze in een boek gebundeld zijn, vormen deze teksten niet alleen een wijds panorama van de sociale relaties van de Tachtigers, maar samen blijken ze ook een complexe historische analyse van de wording van hun centrale poëtische en filosofische opvattingen. Het boek is in drie delen opgedeeld: in het eerste vinden we opstellen over de vorming van poëtische opvattingen van Gorter, Van Deyssel en Kloos en een beschouwing over de invloed van Baudelaire op de Tachtigers. In het tweede deel concentreert Van Halsema zich op het netwerk van de Tachtigers, vooral op de ‘onzichtbare gemeenschappen’ die de dichters onder elkaar en met andere dichters van hun tijd vormden. Het derde gedeelte is volledig gewijd aan het werk van Albert Verwey en zijn literaire context.

Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw legt Van Halsema zich toe op het blootleggen van de meest subtiële historische verbanden tussen het sociale netwerk van de Tachtigers, hun omgang met de Europese literatuur en de ontwikkeling van hun levensbeschouwingen en poëtische opvattingen. Hoewel Van Halsema voornamelijk een filoloog is die klassieke filologische methodes gebruikt (werk in archieven, tekstanalyse), wekt zijn probleemstelling soms vage herinneringen aan de literatuursociologie van Lucien Goldmann, vooral aan diens werk *Le Dieu caché* uit de jaren vijftig. In *Vrienden & visioenen* presenteert Van Halsema een uiterst grondige reconstructie van diverse aspecten van de literaire ontwikkelingen binnen de beweging van Tachtig. Hij start met de beschrijving van Gorters poëtische opvattingen na de publicatie van zijn *Mei* (dus na 1889), respectievelijk met de ‘wisselwerking tussen stemmingsdichters en naturalisten’. Het gaat hem vooral om de oorsprong van Van Deyssels begrip van sensatie die Van Halsema in zijn uiteenzetting met het naturalisme zoekt, maar ook om de invloed van de Franse schrijver Maurice Barrès op Van Deyssel, Thijm en anderen. Bijzonder minutieus is Van Halsema’s historische analyse van het ontstaan van Van Deyssels begrip ‘sensitivisme’: hij laat precies zien in hoeverre de ontplooiing van het concept bij Van Deyssel samenhangt met de contemporaine gevoeligheid voor de Franse *décadence*. Het hoofdstuk waarin hij op zoek gaat naar sporen van *décadence*-voorstellingen bij de Tachtigers is trouwens een van de beste van het boek, samen met het stuk dat een gedetailleerde reconstructie geeft van Verweys Baudelaire-lectuur. Ook de opstellen over Verwey en de Zuid-Afrikaanse letterkunde (Verweys belangstelling voor deze literatuur werd oorspronkelijk door de Boerenoorlog gewekt, waaraan hij zijn hoop op een soort toekomstige geestelijke vernieuwing voor Europa verbond) en over Verweys verwerking van de middeleeuwse historische stof brengen interessante en meestal onbekende informatie over de basis van Verweys politieke opvattingen kort voor de Eerste Wereldoorlog en over de tekstuele ‘overdeterminatie’ van zijn lyrisch drama *Jacoba van Beieren*. Zoals Van Halsema aantoonde schreef Verwey zijn drama niet alleen onder de indruk van het historisch werk van de Duitse geschiedsschrijver Von Löher maar hoogstwaarschijnlijk werd hij ook door Vondels *Gijsbrecht* geïnspireerd. Het hoofdstuk over

de impulsen van de Engelse literatuur zorgt voor een onconventionele kijk op de literaire productie van de eerste fase van Tachtig, die blijkbaar onder de discrete invloed van de contemporaine Engelse poëzie stond en dus niet alleen door de Engelse romantiek beïnvloed werd, wat men onder andere op basis van de formele en inhoudelijke analyse van de sonnetten van Willem Kloos goed kan zien.

Als geheel geeft Van Halsema's boek een goed, zij het zeker niet uitputtend, inzicht in de gecompliceerde sociale en intellectuele infrastructuren van de beweging van Tachtig. Het geeft antwoorden op vragen naar de oorsprong van ideeën en concrete werken, onder andere op basis van wie wat gelezen heeft. Met andere woorden, Van Halsema reconstrueert het intellectueel klimaat van de hele literaire generatie en de (vaak wederzijdse) invloeden. De auteur doet daarbij belangwekkende ontdekkingen, bijvoorbeeld in verband met Verweys lectuur van de Zuid-Afrikaanse schrijvers Totius en C. Louis Leipoldt. Van Halsema stelt bijvoorbeeld vast dat het beeld van de Zuid-Afrikaanse literatuur bij Verwey na 1913 sterk door een artikel van C.G.N. de Vooy werd gevormd dat hem Leipoldt en Totius als de belangrijkste auteurs uit Zuid-Africa liet ontdekken.

Terecht geeft Van Halsema zijn boek de ondertitel *Een biografie van Tachtig* mee. Hij toont overtuigend aan hoe de literatuur van de Tachtigers op een kruispunt van diverse invloeden, inspiraties en intertekstuele verbanden is ontstaan. Hier valt echter één methodologisch probleem op: in bepaalde gevallen, zoals in het genoemde opstel over Baudelaire en de Tachtigers, maar ook in de tekst over Verwey en zijn *Jacoba van Beieren*, botst de literatuurhistorische reconstructie op haar grenzen, met name als er niet genoeg filologische feiten ter beschikking staan. Het gebeurt soms dat de auteur hypothesen opstelt, die speculatief blijven, zoals wanneer hij over de 'indirecte' receptie van Baudelaire schrijft (p. 130) in de zin van een soort transformatie (via Maurice Barrès) 'tot een centraal motievencomplex in het literaire discours' (p. 131) of wanneer hij veronderstelt dat de architekst van Verweys *Jacoba van Beieren* waarschijnlijk Vondels *Gijsbrecht* was. Als een kenner van de literaire archieven weet Van Halsema natuurlijk dat bepaalde verbanden tekstueel gewoon niet (meer) reconstrueerbaar zijn. Wie daarover toch uitspraken wil doen, moet op zijn intuïtie vertrouwen en dat doet Van Halsema wel vaker. Je zou die werkwijze echter ook kunnen beschouwen als de kracht van Van Halsema's werk – hij heeft de moed om hypothesen te formuleren die op basis van archiefwerk en correspondentie of aan de hand van ander filologisch materiaal niet te bewijzen zijn.

In de laatste jaren is er niet weinig over de Tachtigers geschreven, ook internationaal. In het middelpunt van de belangstelling van het hedendaagse onderzoek staan vooral aspecten die lange tijd onzichtbaar waren. Ik herinner hier aan het boek van Jan Oosterholt, *De bril van Tachtig* (2005), over de invloed van de Tachtigers op de moderne Nederlandse literatuurgeschiedschrijving, of aan de interessante passages over Verwey in de Stefan George-biografie van de Duitse literatuurhistoricus Thomas Karlauf (2007), of aan de opstellen van de Groningse

filosoof Frank Ankersmit over de invloed van Van Deyssels sensitivisme op de geschiedsschrijving van Johan Huizinga. De studie van Tachtig gaat dus ook na de eeuwwisseling verder en Van Halsema's indrukwekkende werk vormt een belangrijke bijdrage tot dit onderzoek.

Adam Bžoch

Wilderode, Anton van, *De moerbeitoppen ruischten. Documentaire varianteneditie met een kroniek van de genese door Edward Vanhoutte. Met essays van Hugo Brems, Maarten de Pourcq en Carl de Strycker en een voorwoord van Herman van Rompuy*. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2010. ISBN 978 9072 474 827. € 45.

Een lacune gevuld. Edward Vanhouttes editie van *De moerbeitoppen ruischten*

Een waarachtige *Fundgrube* – dat is wellicht de beste omschrijving van Edward Vanhouttes kloeke 'documentaire varianteneditie' van Anton van Wilderodes debuutbundel *De moerbeitoppen ruischten*, waarvan de eerste editie in 1943 verscheen.

Het boek vult een lacune in de studie van de twintigste-eeuwse Vlaamse poëzie. De literatuur over Van Wilderode bestond tot dusver voor een groot deel uit werk van bewonderaars en ideologische medestanders, dat vaak niet meer van recente datum is. Een groot deel ervan beantwoordt dan ook niet meer (voor zover het dat ooit heeft gedaan) aan de geldende academische standaarden. Deze editie vergroot aanzienlijk het inzicht in het leven en werk van de jonge Van Wilderode en in de context waarin hij is gedebuteerd. De figuur en zijn literair-ideologische inbedding zijn dan ook, doordat de aandacht van de literatuurstudie in het verleden vooral naar de triomferende modernisten is gegaan, tot op heden sterk onderbelicht gebleven.

Op een omstandige 'Verantwoording' volgen de 'historische staat van de teksten uit de eerste druk', een bespreking van de gebruikte bronnen en een exhaustief variantenapparaat. In een omvangrijk 'Documentaire' getiteld deel reconstrueert Vanhoutte vervolgens gedetailleerd de genese van *De moerbeitoppen ruischten*. Alle relevante contextuele gegevens worden daarbij ook nog eens apart gereproduceerd in een 'Kroniek 1937-1944', die vooral citeert uit Van Wilderodes dagboeken en correspondentie. De 'Documentaire' bevat ten slotte ook de contemporaine besprekingen van *De moerbeitoppen ruischten*, en biografische informatie over een aantal figuren die in de genese en de receptie een rol hebben gespeeld. Het boek wordt afgesloten met essays over Van Wilderode van Hugo Brems, Maarten de Pourcq en Carl de Strycker.

Al dit precisiewerk stelde editeur Vanhoutte in staat een aantal preciseringen aan te brengen in de Van Wilderodeliteratuur. Zo bijvoorbeeld dat de aankomende dichter al in september 1939 zijn definitieve pseudoniem ‘Anton van Wilderode’ begon te gebruiken. De lezer verneemt ook dat de debuutbundel eigenlijk bij uitgeverij De Sikkels had moeten verschijnen, maar dat die in september 1942 wegens gebrek aan papier verstek moest geven. Zonder dralen werd de bundel daarop bij De Nederlandsche Boekhandel ondergebracht. Ook Angèle Manteau liet belangstelling blijken, maar Van Wilderode wimpelde haar beleefd maar kortdaat af. Voorts blijkt dat hij tijdens de oorlog bijna ook in Nederland was gedebuteerd: na een toezegging voor de publicatie van een selectie uit zijn Vlaamse debuut moest Het Spectrum vanwege de oorlogsomstandigheden van uitgave afzien.

De ‘Documentaire’ toont een ambitieuze jonge dichter, die de ene dichtbundel na de andere leest, vlijtig verzen schrijft, en volop naar tijdschriften instuurt (in eerste instantie katholieke, maar zeker ook andere) en aan literaire wedstrijden deelneemt. Daarnaast bouwt de jonge Van Wilderode energiek zijn literaire netwerk uit. Gretig noteert hij elk woord van lof, zoals hij ook nauwgezet opschrijft wat zijn literaire arbeid in het laatje brengt. Na publicatie van *De moerbeittoppen ruischten* zien we hem zijn eersteling ijverig colportereren – overigens niet zonder resultaat: de (kleine) eerste oplage blijkt al spoedig uitverkocht, zodat er in 1944 een tweede, vermeerderde druk komt. De combinatie van het dichterschap met het priesterschap waar Van Wilderode zich in deze jaren op voorbereidde, was overigens verre van evident. De poëtische aspiraties van de seminarist werden in eerste instantie op het nodige wantrouwen onthaald. Toch zou Van Wilderode van zijn katholieke entourage al gauw veel meer steun dan tegenkanting ervaren: hij werd immers spoedig gezien als de *great catholic hope* van de toenmalige Vlaamse poëzie.

De ‘Documentaire’ laat goed zien wie zoal tot dat katholieke deel van Van Wilderodes literaire netwerk heeft behoord. Een van de meest prominente figuren daarin was de veel oudere priester-criticus Joris Eeckhout. Van Wilderode zou al gauw ook een goede persoonlijke relatie opbouwen met de katholieke Gentse hoogleraar Frank Baur, die hem achter de schermen de nodige steun verleende. Naast deze twee sleutelfiguren verschijnen een hele reeks bekende en minder bekende Eerwaarde Heren, onder wie de latere Leuvense hoogleraar Nederlandse letterkunde Albert Westerlinck, de legendarische Basiel de Craene (van de poëziedagen in Merendree) en de poëziecriticus Remi van de Moortel.

Daarnaast is er ook Van Wilderodes Vlaams-nationalistische en Groot-Nederlandse connectie. In dit verband zijn vooral de uitgever en journalist Herman Oosterwijk en de dichter en criticus Frans Buyle te noemen. Beiden waren ‘Dinaso’s’ (leden van Van Severens edelfascistische beweging Verdinaso), die zich in het begin van de oorlog in de collaborerende pers engageerden: Oosterwijk werd hoofdredacteur van *Het Vlaamsche Land* (dat de onvoldoende inschikkelijke *Gazet van Antwerpen* verving), Buyle cultuurredacteur voor dat blad. Beiden waren eigenzinnige

figuren, en mogen niet als eenvoudige spreekbuizen van de bezetter worden afgeschilderd. Niettemin bevindt Van Wilderode zich hier in het gezelschap van types die – in het complexe landschap van de Vlaamse cultuur en media tijdens de bezetting – dichterbij de collaboratie stonden dan bij de eenvoudige accommodatie. Niet iedereen in Van Wilderodes katholieke omgeving was er gelukkig mee dat hij dit soort gezelschap hield, maar ook Van Wilderode was – in en naast de poëzie – een eigenzinnige figuur. Zoals bekend bleef hij levenslang trouw aan het ‘Dietse’ ideaal, en ook aan een aantal figuren die zich tijdens de oorlog uit naam van dat ideaal hadden gecompromitteerd.

De belangrijkste namen uit de ‘Kroniek 1937-1944’ worden summier gesitueerd in een deeltje ‘Biografische informatie’ aan het eind. Een aantal minder voorkomende namen ontbreken. Die van Emile Buysse, bijvoorbeeld: een rabiaat anti-Belgische, in deze jaren sterk met de Nieuwe Orde sympathiserende Zeeuwse West-Vlaming, met wie Van Wilderode in 1940 graag in correspondentie wilde komen, al schijnt daar uiteindelijk niet veel van in huis te zijn gekomen.

Vanhouttes editie van *De moerbuitoppen ruischten* reproduceert zoals gezegd ook alle besprekingen van Van Wilderodes debuut. Zo wordt duidelijk dat Eeckhout meer dan het volle pond gaf in de propaganda voor zijn poëtische pupil, nadat hij eerder al als voorzitter was opgetreden van de jury die het typoscript van de bundel begin 1943 bekroonde met de letterkundige prijs van de Provincie Oost-Vlaanderen. Eeckhout slaagde ook grotendeels in zijn opzet. De besprekingen komen uit katholieke, vrijzinnige en collaborerende hoek, maar zijn opvallend eensgezind in hun lof voor Van Wilderodes debuut. Opmerkelijk is echter dat in nogal wat kritieken toch ook voorbehoud wordt gemaakt bij de al door Oosterwijk opgemerkte neiging tot ‘gemakkelijke versificatie’ en bij het soms al te ‘schemerachtige’ karakter van deze gedichten.

Voorts laat deze editie ook zien dat de opvlucht van Van Wilderodes literaire carrière enigermate, maar niet catastrofaal gehinderd werd door de oorlogsomstandigheden. Enkele veelbelovende contacten in Nederland leveren door het stilvallen van het literaire leven boven de Moerdijk niets op, en ook in Vlaanderen draait het literaire systeem niet zonder haperingen. Toch zou Van Wilderode zich met de steun van zijn netwerk snel een prominente plaats veroveren op de Vlaamse Parnas. Zijn dichterschap zou pas voorgoed gefnuikt worden door de ingrijpende hertekening van het literaire landschap vanaf het eind van de jaren veertig van de vorige eeuw, die internationalisme koppelde aan modernistisch experiment en nauw verbonden is met de snelle secularisering en emancipatie van de Vlaamse samenleving. In die context maakte Van Wilderodes traditionele priesterdichterschap, zijn blijvende identificatie met een rechts katholiek en nationalistisch gedachtegoed en zijn verschijning in de bijbehorende netwerken hem tot een dankbare schietschijf. Pas in de loop van de jaren 1980 kwam er een voorzichtige herwaardering voor zijn werk, niet toevallig op een moment dat het progressieve Grote Verhaal zelf lood in de vleugels kreeg.

Deze kentering heeft ertoe bijgedragen dat Van Wilderodes werk weer bespreekbaar en bestudeerbaar is geworden. Die gelukkige ontwikkeling mag er echter niet toe leiden de politiek-ideologische component van dit oeuvre uit het oog te verliezen. Die component wordt in deze editie niet verdonkeremaand, maar logischerwijze ook niet sterk aangezet: dit boek is immers de ‘neutrale’ reconstructie van de genese en receptie van Van Wilderodes debuut. Aan die neutraliteit wordt wel afbreuk gedaan door de opname van een gênant ‘Voorwoord’ van conservatief christen-democraat en geheid Van Wilderodefan Herman van Rompuy. Bovendien lijken ook de essays die het boek afsluiten bewust niet te veel aandacht aan de genoemde component te willen besteden, wellicht vanuit een reactie op de progressieve verkettering die lange tijd Van Wilderodes deel is geweest. Carl de Strycker neemt Van Wilderode zelfs nadrukkelijk in bescherming tegen de depreciatie van zijn werk en opvattingen, door hem als een vertegenwoordiger van de *arrière-garde* te construeren, dat wil zeggen als een auteur die kritisch op de elkaar opvolgende *avant-gardes* reageert. Het probleem met deze constructie is dat ze het mogelijk maakt om ook schrijvers met radicale reactionaire opvattingen (zoals Van Wilderode er toch echt wel een was) voor voorzichtige *arrière-gardisten* te laten doorgaan.

Hiermee is een vraag gesteld die in de verdere studie van Van Wilderodes werk de nodige aandacht verdient: hoe moeten we ons de relatie tussen Van Wilderodes politiek-ideologische opvattingen en zijn (‘lyrische’) dichtwerk denken? Bevatten die opvattingen een fantasmatische kern die ook in de poëzie terugkeert? Wat is het verband tussen Van Wilderodes radicale verleiding en zijn verleiding door het dichterschap? Het aan de orde stellen van deze kwestie kan licht werpen op wat ik elders Van Wilderodes ‘subjectpositie’ heb genoemd. Maar hiermee zetten we natuurlijk al een paar forse stappen buiten het kader van wat deze voorbeeldige editie van *De moerbeitoppen ruischten* heeft beoogd.

Erik Spinoy

Goedegebuure, Jaap, *Nederlandse schrijvers en religie 1960-2010*. Nijmegen, Vantilt, 2010. ISBN 978 9460 040 542.   18,95.

De Schrift, steeds weer herschreven

Met *Nederlandse schrijvers en religie 1960-2010* is Jaap Goedegebuure niet aan zijn proefstuk toe. Mettertijd is de Leidse hoogleraar zich gaan profileren als d  specialist op het gebied van religie en Bijbel in de Nederlandse letterkunde. Bij Amsterdam University Press verschenen eerder *De Schrift herschreven. De Bijbel in de moderne literatuur* (1993) en *De veelvervige rok. De Bijbel in de moderne literatuur 2* (1997). In beide

werken probeert Goedegebuure na te gaan in hoeverre Bijbelse stof blijft nazinderen in de moderne letterkunde, ondanks de verregaande ontkerstening van de westerse maatschappij in de vorige eeuw. De schrijver wordt met andere woorden beschouwd als een soort contemporaine exegeet. Goedegebuure schuwde het trouwens niet om zijn corpus uit te breiden met teksten uit de wereldliteratuur. Jan Wolkers, Gerrit Achterberg en Frans Kellendonk traden er in gesprek met Lord Byron, John Steinbeck en André Gide. Willem Brakman, Hugo Claus en Gerard Reve stonden er naast Joseph Heller, Torgny Lindgren en Stendhal.

Nederlandse schrijvers en religie 1960-2010 behandelt opnieuw diezelfde stof, met dit verschil dat in de hoofdstukken nu telkens één Nederlandse auteur centraal staat. Dat betekent echter niet dat Goedegebuure zich enkel toespitst op de Nederlandse literatuur, en dat mag tot de pluspunten van het boek worden gerekend. Zoals in de vorige boeken worden de Nederlandse schrijvers steevast in een netwerk geplaatst dat zich tot ver buiten de grenzen van het taalgebied uitstrekt. Bij die contextualisering worden wel literairhistorische gegevens betrokken, maar het boek blijft voornamelijk – al was het maar door zijn structuur – een verzameling essayistisch aandoende schrijversportretten waarin aan de hand van tekstgerichte analyses dieper ingegaan wordt op de religieuze dimensie van schrijvers en hun oeuvre. Baanbrekend kunnen die studies meestal niet genoemd worden. Ik beperk me hier tot twee korte voorbeelden. Zo is veel van wat over Frans Kellendonk te vernemen valt al eerder gepubliceerd, merendeels in stukken van de hand van Goedegebuure zelf. Of bijvoorbeeld het hoofdstuk over Oek de Jong, dat zich vooral toespitst op *Opwaaiende zomerjurken* (1979). Daarin wordt nergens rekening gehouden met die andere bestseller, *Hokwerda's kind* (2002), terwijl dat boek wel een soort kentering in diens oeuvre betekende. Als je Goedegebuures onderneming vanuit een globaal perspectief bekijkt, en dus niet als een bundeling aparte studies, is dat echter geen onoverkomelijk probleem. De meerwaarde van het boek ligt immers vooral in het bewijs dat er bij een aanzienlijk aantal contemporaine Nederlandse auteurs nog steeds een religieus gevoel blijft doorwerken en in de beschrijving van de manier waarop dat gevoel in literaire teksten gestalte krijgt. Voor sommige schrijvers staat dat als een paal boven water: Gerard Reve, Willem Jan Otten of Désanne van Brederode komen bewust op voor hun gehechtheid aan het christendom, zowel binnen hun werk als daarbuiten, als publieke figuur. Bij andere schrijvers is dat minder vanzelfsprekend, zoals Goedegebuure bijvoorbeeld laat zien in zijn hoofdstuk over Maria van Daalen.

Wie verder nog enkele essays had verwacht over de literaire verwerking van het religieuze erfgoed bij de enkele jaren geleden nog zeer modieuze migrantenauteurs komt bedrogen uit, want zij blijven onbesproken. Dat rechtvaardigt Goedegebuure door te vermelden dat zijn voorkeur uitgaat naar schrijvers voor wie religie nog van betekenis is, nog tot iets kan dienen; schrijvers voor wie godsdienst niet overeenstemt met een erfenis waarmee men opgezadeld zit:

Ik heb in dit boek gekozen voor schrijvers die religie niet beschouwen als een gepasseerd stadion of een pijnlijk relict waarmee moet worden afgerekend, maar als een serieus te nemen fenomeen dat kan dienen als vliegwiel van verbeelding en scheppingskracht, als morele en ethische slijpsteen, als uitgangspunt van nadere overweging vooral, onverschillig of men reflecteert als praktiserend gelovige, als scepticus, als agnost of zelfs als atheïst (p. 23).

Het parcours begint bij Reve, en dat is vanuit historisch oogpunt niet zo'n verrassing. De schrijver van *Nader tot U* (1966) wordt door Goedegebuure beschouwd als een soort voorloper van een generatie die begin jaren 1980 niet, zoals toen mainstream was, radicaal de Bijbel vaarwel zei. Het ontstaan van die generatie koppelt hij aan de publicatie van het boekje *Over God* (1983), waarin Kester Freriks, A.F.Th. van der Heijden, Oek de Jong, Geerten Meijsing, Frans Kellendonk, Nicolaas Matsier en Doeschka Meijsing hun godsbeeld vastlegden. Het is uiteraard niet mogelijk om de opkomst van die generatie als een tot op heden onterecht onopgemerkt gebleven mijlpaal in de literatuurgeschiedenis te beschouwen, en het wordt door Goedegebuure dan ook met de nodige nuancering naar voren gebracht. Wel kunnen we er niet omheen dat hij met de verwijzing naar dat boekje eraan herinnert dat, ook na de ineensstorting van het geloof in de jaren 1960, er in Nederland een religieus gevoel bleef bestaan en dat dit gevoel in literatuur vormgegeven werd.

Zonder dat zo letterlijk te stellen, lijkt *Nederlandse schrijvers en religie* te willen aantonen dat twee grote tradities nog steeds blijven doorwerken in het (laat)postmoderne tijdperk. Er is ten eerste de romantiek, en dan in het bijzonder de romantische ironie die Goedegebuure omschrijft als een zinvolle vorm van acteren, of nog anders uitgedrukt: 'een spreken en handelen dat zich voltrekt in oprechte onwetendheid, maar niettemin gepaard gaat met een "oprecht veinzen"' (p. 79). Daarnaast is er de mystieke traditie, waarin Reve en Kellendonk opduiken als scharnierfiguren aangezien hun teksten door de romantiek, en vooral de ironische dimensie daarvan, doordrenkt zijn. Van Brederode, die met soortgelijke motieven werkt als Otten, kan dan weer bij Reve gesitueerd worden dankzij wat je hun gezamenlijke 'sadmystiek' zou kunnen noemen. Al die mystieke preoccupaties komen samen in het vierde en laatste deel van het boek, dat de titel 'Mystieke projecties' draagt en waarin uitsluitend dichters behandeld worden: C.O. Jellema, Hans Faverey, Kees Ouwens en Maria van Daalen. Het is in dat laatste deel dat de tekstanalyse het meest geslaagd is. Goedegebuure blijft daar heel dicht bij de tekst, waardoor je zijn analyse stap voor stap kunt volgen.

De proza-analyses lijken minder geslaagd. Daarmee bedoel ik uiteraard niet dat die analyses onvoldragen zijn; het blijven knappe ontledingen. De minder aangepaste leesindruk ligt vooral aan het feit dat Goedegebuures aanpak bijzonder exhaustief is. Zijn aandacht gaat zowel naar de microstructuur als naar de macrostructuur. De globale visie die daarmee tot stand komt, is voor een deel wel interessant: de lezer krijgt een ruim panorama aangeboden, internationaal en en-

cyclopedisch, waardoor het behandelde oeuvre meteen in perspectief komt te staan. De keerzijde daarvan is dat die neiging om alles zo breed mogelijk uit te leggen soms tot erg synthetische formuleringen verplicht, ten nadele van de nuancering. Een mooi voorbeeld hiervan – maar er zijn er meer – staat op pagina 140. Daar krijgt de lezer het existentialisme in een notendop aangeboden:

Angst, dood, tijd: het zijn de kenmerkende sleutelbegrippen uit de existentie-filosofie, die zijn oorsprong vindt bij Kierkegaard, culmineerde bij Heidegger, en na 1945 een wereldwijde mode werd dankzij de voormalige protestant Sartre.

Helemaal fout is die informatie niet, maar het is wel even slikken als je die stroming zo bondig samengevat ziet. Door in zo weinig woorden in te gaan op het existentialisme wordt weinig eer gedaan aan de inherente complexiteit van de stroming. Er kunnen bijvoorbeeld moeiteloos nog andere ‘kenmerkende sleutelbegrippen’ mee verbonden worden, zoals ‘mens’, ‘lot’ en ‘vrijheid’. En kan het existentialisme zo probleemloos gereduceerd worden tot een drietal denkers? Door er slechts drie te noemen sluit je andere, misschien even belangrijke uit, zoals Karl Jaspers of Gabriel Marcel. Hetzelfde geldt voor de etikettering van Sartre als ‘voormalige protestant’; kan hij niet evenzeer bestempeld worden als partner van Simone de Beauvoir, of als links denker?

Nog steeds vanwege die neiging tot exhaustiviteit worden de zinnen vaak ingewikkeld en zwaar, zoals wanneer het gedicht ‘Vergezicht’ van Kees Ouwens aan de orde komt. Goedegebuure beweert daarover het volgende:

[H]et land dat in de verte wordt geschouwd is in diepste wezen het eigen innerlijk van waaruit het goddelijke, of alleen maar vergoddelijkte, alter ego opdoemt met wie de ik, net als in dat beroemde stuk van Roland Holst, een ‘afpraak’ heeft (p. 166).

Moet die zin werkelijk zo overvol, vooral wanneer dan ook nog een paradoxale verhouding onder de loep wordt genomen? Kon die verwijzing naar Roland Holst, ten behoeve van het leesgemak, echt niet in een voetnoot?

Nederlandse schrijvers en religie is een belangwekkend boek, niet alleen wegens de knappe analyses die het bevat, maar vooral omdat het een tot hiertoe – ook in de vorige werken van Goedegebuure – onderbelicht gebleven tendens in de hedendaagse Nederlandse letterkunde centraal stelt. Daarom is het spijtig dat het boek, op een autobiografisch getinte epiloog na, geen conclusie bevat. Het was nochtans misschien de moeite waard geweest om nog even stil te staan bij wat al die schrijvers en dichters bindt, en ook bij de grote verschillen die er tussen hen bestaan. Ook blijven sommige vragen wat mij betreft nog open, zoals het geval Eckhart. Waarom blijkt die laatmiddeleeuwse mysticus zo geschikt om hedendaagse

religieuze ervaringen te ontleden? Dat gebrek aan een mooie afsluiter is jammer aangezien het boek herhaaldelijk verbanden legt tussen de verschillende onderdelen, waardoor het niet het geforceerde karakter vertoont waarmee al te veel thematische bundels te kampen hebben. Het had zeker de moeite geloond om de reflectie tot op het einde door te voeren, maar tegelijkertijd houdt het boek zo ook wegen open voor verder onderzoek.

Matthieu Sergier

Hüning, Matthias, Jan Konst & Tanja Holzhey, *Neerlandistiek in Europa. Bijdragen tot de geschiedenis van de universitaire neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen*. Münster, New York, München, Berlin, Waxmann, 2010. ISBN 978 3830 923 824. € 35,90.

Een beknopte geschiedenis van de extramurale neerlandistiek

Dit boek, band 49 in de serie 'Niederlande-Studien', is een verzameling artikelen die voortkwamen uit een congres dat in 2008 in Berlijn plaatsvond. In de geografisch geordende bijdragen wordt de geschiedenis van de neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen belicht aan de hand van haar instituten, haar belangrijkste wetenschappers en hun onderzoek en ten slotte aan de hand van de toepassing van de neerlandistiek.

De opmaat van dit stuk geschiedenis vormt een kort artikel van Linde van den Bosch, waarin zij met een aantal gegevens die, naar men moet veronderstellen in de tussentijd alweer enigszins verouderd zijn, met name de opening van de Oost-Europese markt voor de neerlandistiek benadrukt. Tevens gaat zij in op de ontstaansgeschiedenis van de Taalunie en haar onderorganisaties en het inmiddels ook opnieuw aan veranderingen onderhevige subsidiebeleid.

De serie artikelen wordt vervolgd met een zestal bijdragen over de geschiedenis van de neerlandistiek in Duitsland, voorafgegaan door een betoog van Jaap Grave, die in zijn artikel met theorieën van Niklas Luhmann, Bruno Latour en Pierre Bourdieu een methodologisch model aanbiedt waarmee historische ontwikkelingen en tendensen van het vak neerlandistiek in Duitsland beschreven worden, een model dat volgens Grave ook op andere taalgebieden toegepast kan worden. De zes artikelen over neerlandistiek in Duitsland beginnen met de ontstaansgeschiedenis van het programma Nederlands aan de universiteit in Oldenburg door Hans Beelen, die erop wijst dat het initiatief niet zozeer van de universiteit zelf uitging, maar werd aangedragen 'door een regionaal openbaar lichaam, de Ostfriesische Landschaft, die daarbij vooral het oog had op de vermeende Friese identiteit van Nederland' (p. 41). In het daaropvolgende artikel besteedt Heinz Eickmans aan-

dacht aan de ideologische implicaties van de neerlandistiek in Duitsland in de periode 1914-1945. Die implicaties zien we ook in het artikel van Tanja Holzhey terug, die aan de hand van archiefmateriaal, studiegidsen en docentenbiografieën 100 jaar neerlandistiek in Berlijn traceert. Opvallend maar weinig verbazend is daar de Vlaams-nationalistische en nationaalsocialistische oriëntatie van de neerlandistiek voor 1945. Jan Konst beschrijft vervolgens de Vondelbeschouwing in de negentiende eeuw, die in Duitsland al bestond ver voordat de neerlandistiek zich daar als universitaire discipline vestigde. Bijzondere aandacht wordt besteed aan Alexander Baumgartner en diens Vondelstudie. Kritische kanttekeningen plaatst de auteur onder andere bij het feit dat men Vondel over het algemeen een gebrek aan originaliteit verweet. Ann Marynissen schetst met informatie over vooraanstaande docenten en themaoverzichten van de aangeboden colleges in Keulen een beeld van de ontwikkeling van de neerlandistiek tot zelfstandige universitaire discipline. De reeks artikelen over de Duitse neerlandistiek wordt door Rita Schlusmann afgesloten met een bijdrage over Jacob Grimm, die zich, zo blijkt uit zijn correspondentie met Nederlandse wetenschappers, in de negentiende eeuw zeer voor de Nederlandse taal en literatuur en het behoud van het Nederlandse culturele erfgoed heeft ingezet.

Dan volgt een serie artikelen over het Romaanse taalgebied. Volgens Antoinet Brink heeft de neerlandistiek in Portugal met een vijftal lectoraten tussen 1994 en 2004 een bloeiperiode gekend, waar echter na 2007 door bezuinigingen weer een einde aan kwam. Laura Brandt beschrijft vervolgens aan de hand van relevante publicaties van onder andere Irène Simon en Mathieu Rutten de situatie aan de universiteit van Luik, waar neerlandistiek al sinds 1817 bestaat. In Frankrijk kan volgens Claudia Huisman aan vijftien verschillende universiteiten neerlandistiek gestudeerd worden, een ontwikkeling die door de oprichting van de *Association des Néerlandistes de Belgique francophone et de France* in 1996 nog eens extra positief beïnvloed werd. Met een betoog over zeven verschillende leermethoden en benaderingen beschrijft Guy Janssens vervolgens de 'didactisch-linguïstische proeftuin' in Wallonië en Luxemburg tussen 1814 en 1830. Speciale aandacht wordt besteed aan de methode van Johannes Kinker, eerste hoogleraar Nederlands in Luik. Het daaropvolgende essay, eveneens met een focus op de toegepaste neerlandistiek, laat aan de hand van de literatuurgeschiedenissen van respectievelijk Würth (1823), Snellaert (1848) en Stecher (1886) zien dat het literatuuronderwijs in de Waalse provincies tussen 1817 en 1900 onlosmakelijk verbonden was met cultureel-politieke aspiraties van de natie. De bijdragen over het Romaanse taalgebied worden afgesloten met een kort overzicht van de neerlandistiek in Spanje door Arthur Verbiest.

Vervolgens wordt met vier artikelen op de situatie in Oost-Europa ingegaan. Wilken Engelbrecht doet dit voor Tsjechië en Slowakije met biografische informatie over vooraanstaande neerlandici in Praag, Bratislava, Brno, Olomouc en Ružomberok. Bijzondere vermelding verdient de vakgroep in Praag die 'aan de basis

stond van een zeer grote hoeveelheid literaire vertalingen van Nederlandstalige literatuur' (p. 247). Met een bijdrage over de eerste groep Hongaarse studenten die bij onder andere Nicolaas Beets en C.W. Opzoomer in Utrecht gingen studeren schetst Judith Gera de beginselen van de neerlandistiek in Hongarije. Zij besteedt bijzondere aandacht aan een korte literatuurgeschiedenis van de lage landen door Zsigmond Nagy. Bijzondere vermelding verdient daarin onder andere het feit dat Nagy uitgebreid op literatuur van vrouwelijke schrijvers inging. Stefan Kiedroń beschrijft vervolgens de situatie in Polen, waar in 1990 de eerste onafhankelijke Erasmus-Leerstoel voor Nederlandse filologie opgericht werd. Jelica Novaković-Lopušina behandelt ten slotte Zuidoost-Europa, waar ondanks politieke en culturele tegenslagen veel aan de vertaling en de verspreiding van Nederlandse literatuur wordt gedaan. De oprichting van het eerste lectoraat Nederlands in Belgrado in 1987 speelde daarin een belangrijke rol.

Resteren nog, en nu wijk ik toch nog even van de volgorde van de bundel af, twee artikelen over het Scandinavische taalgebied en twee over het Engelse. Mona Arfs doet verslag van de neerlandistiek in Zweden, waar het Nederlands in de zeventiende eeuw door handelsbetrekkingen al een veelgesproken taal was, zelfs aan het hof. Was het vak van oorsprong ingebed in de Zweedse germanistiek, tegenwoordig kan het in Stockholm en Göteborg ook als hoofdvak van een BA functioneren. In Denemarken hebben we, zo vertelt Niels-Erik Larsen, het bestaan van de neerlandistiek aan Louis L. Hammerich te danken, die in 1922, kort na zijn aanstelling aan de universiteit van Kopenhagen met colleges over Nederlands begon. Sinds 1951 bestaat daar een lectoraat, en vanaf 1956 kon Nederlands er als bijvak gestudeerd worden.

Voor het Brits-Engelse taalgebied beschrijft Jane Fenoulhet, aan de hand van publicaties van Pieter Geyl, Gustaaf Renier en Theodoor Weevers, de ontwikkeling van de neerlandistiek als universitaire discipline aan de Londense leerstoelen Bedford College en University College. Speciale aandacht wordt besteed aan de binnen het vak moeilijk vast te stellen grens tussen geschiedenis en literatuurwetenschap. Eddy Verbaan en Roel Vismans geven een beeld van de neerlandistiek aan de University of Hull, waar met de oprichting van een instituut voor *Modern Dutch Studies* onder leiding van Peter King een nieuwe, interdisciplinaire aanpak in praktijk werd gebracht, die volgens de auteurs ook in de VS al toegepast werd en inmiddels als *Area Studies* bekendheid geniet.

De bundel artikelen wordt uiteindelijk afgesloten met een betoog van Marja Kristel, die beschrijft hoe uit de 'werkcommissie voor neerlandistiek' de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek ontstond.

De bundel bevat een schat aan informatie en wetenswaardigheden met voor elk wat wils. In deze tijden van crisis en bezuinigingen is het niet zinloos om ons op de roots van de neerlandistiek te bezinnen en na te gaan met welke methoden, onderzoeksstrategieën en institutionele beslissingen zij als discipline in het verleden successen heeft geboekt. Een kritische kanttekening die ik bij deze verzame-

ling heb is haar eurocentrische karakter. Complete taalregio's zoals het Caribische gebied of de VS, om maar wat te noemen, blijven buiten beschouwing. Thema voor een volgend congres misschien.

Jenneke Oosterhoff

Jansen, Mathilde. *Language change on the Dutch Frisian island of Ameland (linguistic and sociolinguistic findings)*. Utrecht, LOT, 2010. ISBN 978 9460 930 164. € 24,22.

Taalverandering op een Waddeneiland: hoeveel lijken Ameland en Martha's Vineyard op elkaar?

In dit boek beschrijft Mathilde Jansen de uitkomsten van haar onderzoek naar de unieke taalsituatie op het Friese Waddeneiland Ameland. Het eiland wordt in het hoogseizoen overspoeld door toeristen, maar kent in de winter ook periodes van relatieve kalme. De fysieke grenzen van het eiland zorgen voor een duidelijk afgebakend onderzoeksgebied waarbinnen zich een situatie van intensief taalcontact afspeelt, met name tussen twee varianten van het lokale Amelander dialect, de Nederlandse standaardtaal en in mindere mate het Fries van de vastewal of het Duits en het Engels van de toeristen. In haar onderzoek beschrijft Jansen processen van dialectverlies en dialectbehoud. Het proefschrift bevat zeven hoofdstukken, vijf appendices, een bibliografie, een Nederlandse samenvatting en een cv van de onderzoekster.

In het eerste inleidende hoofdstuk geeft Jansen aan waarom ze gekozen heeft voor een studie van het dialect van Ameland. Haar eigen biografische achtergrond – ze is geboren en getogen op het Waddeneiland Texel – wordt niet genoemd, maar speelde wellicht ook een rol bij de keuze van haar onderwerp.

In hoofdstuk 2 vat de auteur haar theoretisch kader en haar onderzoeksvragen samen. Jansen gaat in op verschillen tussen contactlinguïstiek en contactdialectologie, op dialectverandering in tamelijk afgelegen gebieden en op factoren zoals attitude en sociaal netwerk. Ze formuleert haar onderzoeksvragen en vraagt zich met name af in hoeverre het Amelander dialect aan verandering onderhevig is. In welke taaldomeinen (fonologie, morfologie) taalverandering plaatsvindt, en ook welke van de omringende talen (Nederlands of Fries) verantwoordelijk zijn voor de externe taalverandering.

Het derde hoofdstuk gaat in op de geschiedenis en de sociaal-economische ontwikkeling van het eiland. De specifieke kenmerken van het Amelander dialect en de tegenwoordige vitaliteit worden besproken. Vergeleken met andere dialectgebieden is het gebruik van het dialect uitermate algemeen; niet alleen kan bijna

100% van de informanten het dialect spreken, maar ze doen het ook regelmatig. Later concludeert Jansen dat het Amelands wellicht het meest vitale dialect van Nederland is.

In hoofdstuk 4 staan het onderzoeksontwerp en de taalkundige variabelen centraal. Jansen voerde ook groeps gesprekken voor spontane taal, maar dat materiaal wacht nog op analyse. Ze gebruikte een sociolinguïstische en een taalkundige vragenlijst (met daarin twaalf taalkundige variabelen gerelateerd aan uitspraak en grammatica).

Vervolgens beschrijft Jansen in hoofdstuk 5 de sociolinguïstische context. Ze gaat daarbij in op de taalvaardigheden van de eilandbewoners in het Amelands, Nederlands, Fries en Duits. Verstaan en spreken van het Amelands en het Nederlands doen ze voor bijna honderd procent. Duits verstaan en spreken de Amelanders beter dan Fries (en wellicht ook beter dan Engels?). Het kunnen lezen van Nederlands is zonder problemen, ook Amelands en Duits gaat goed, maar Fries is veel minder. Het kunnen schrijven beperkt zich vooral tot Nederlands. Jansen vergelijkt het kunnen spreken van Amelands met het dialect in Zeeland, Brabant, Limburg en met het Fries in Friesland en volgens haar scoort het Amelands beter. Haar vergelijking is echter tamelijk gekunsteld omdat ze eerst haar eigen informanten heeft uitgekozen op het kunnen spreken van Amelands terwijl de andere onderzoeken die ze noemt *surveys* elders in Nederland zijn die deels onder alle schoolkinderen of onder de gehele bevolking zijn uitgevoerd. Het gerapporteerde taalgebruik in veertien domeinen laat een bekend patroon zien van de eigen taal met bekenden en de dominante taal met autoriteiten en buitenstaanders. Interessant is dat oudere dialectsprekers minder vaak dialect gebruiken met bezoekers dan jongere sprekers (p. 99), iets wat wellicht wijst op veranderende omgangsvormen. De taaloverdracht naar de volgende generatie lijkt grotendeels intact, hoewel het effect van een toenemende tweetaligheid Amelands-Nederlands in de jongere generaties volgens mij niet moet worden onderschat. De vergelijking met Friesland als geheel gaat opnieuw mank. Want als je veertig Friessprekende gezinnen selecteert, dan krijg je ook een heel hoog percentage dat Fries doorgeeft aan de kinderen. Er bestaat een duidelijke eilanderidentiteit, hoewel die voor sommige informanten meer met hun eigen dorp lijkt verbonden dan met Ameland als geheel. In hun taalhouding evalueren de onderzochte Amelanders hun dialect en het Nederlands positiever dan het Duits of het Fries. Uit de verschillende opinies die de onderzoekster over de vier talen aan de orde stelde, komt opnieuw naar voren dat het Nederlands vooral geschikt is voor officiële doeleinden (school, burgemeester, nieuwe inwoners), het Amelands als taal van de ingroep en opnieuw staan Duits (enigszins) en Fries (heel duidelijk) hierbuiten. Het is jammer dat de onderzoekster de vraag niet heeft voorgelegd in hoeverre de sprekers zelf hun dialect beschouwen als een Nederlands dialect, een Fries dialect, een mengvorm of een zelfstandige variëteit. Het zou voor de toekomst van het dialect verder ook interessant zijn geweest om met name de jongeren te vra-

gen naar hun toekomstplannen. Zullen ze zeker op het eiland blijven werken en wonen of zijn ze van plan om elders een toekomst te zoeken?

In hoofdstuk 6 bespreekt ze de resultaten van de twaalf talige variabelen, van de meest geografisch bepaalde variabelen tot de variabelen met de grootste verspreiding. In heldere taal legt Jansen uit dat de jongere generatie meer invloed van het Nederlands heeft ondergaan dan de oudere generatie. Toch vindt ze ook af en toe dat de jongere generatie juist meer dialectvormen gebruikt, of dat er nieuwe tussenvormen of hypercorrecties optreden. De algemene trend is afvlakking van het dialect (*levelling*). De oudere, mannelijke informanten van de westelijke kant van het eiland zijn de groep die het meest authentieke dialect spreken. Er lijkt geen directe, maar wel indirecte invloed van het Fries aanwezig.

In het zevende en laatste hoofdstuk geeft de auteur een samenvatting van de talige en sociolinguïstische uitkomsten en biedt ze een breder perspectief en bovendien werpt ze enkele vragen op voor verder onderzoek.

Het boek past in de sociolinguïstische traditie van onderzoek die in het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw gestalte kreeg in het werk van William Labov. Zijn beroemdste onderzoek deed hij in de urbane context van New York, dat was een grote vernieuwing in die tijd, maar zijn oorspronkelijke onderzoek deed hij op het toeristische eiland Martha's Vineyard vlak voor de kust van New Jersey (Labov 1963). Ruim veertig jaar later vertoont het onderzoek van Jansen een aantal opmerkelijke overeenkomsten met het oorspronkelijke onderzoek van Labov. Uiteraard is de locatie (een toeristeneiland met eigen dialectkenmerken) een belangrijke factor. Voorts uit zich de overeenkomst voor een deel in de opzet, de aanpak en de uitvoering, en er zijn interessante parallellen in de analyses en de uitkomsten. Herhaaldelijk wijst Jansen op die overeenkomsten; maar liefst acht maal wordt de klassieke studie van Labov aangehaald. Je vraagt je af: als iemand dit onderzoek bijvoorbeeld had gedaan eind jaren zestig – in navolging van Labov – zouden de uitkomsten dan heel anders zijn geweest? Of heeft de tijd op Ameland stil gestaan?

Opmerkelijk genoeg verwijst Jansen niet naar een vergelijkbaar laboviaans onderzoek dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw werd gedaan naar de uitspraakverandering van het Fries onder invloed van het Nederlands in de plaats Grou (Feitsma, Van der Geest, Van der Kuip & Meekma 1984), terwijl sommige van haar uitkomsten wel in dezelfde richting wijzen. Ook de rol van het Duits blijft wat onderbelicht. Als de meeste respondenten hun brood verdienen aan de toeristen, waarvan het grootste deel uit Duitsland komt, en ze bovendien aangeven dat ze het Duits prima beheersen (p. 95), beter dan het Fries, dan vraag je je af of dat überhaupt (!) invloed heeft op het lokale dialect. Juist bij deze meertalige respondenten – waarschijnlijk spreekt de meerderheid ook een aardig woordje Engels – zou het interessant zijn die meertaligheid ook in de beschouwing mee te nemen.

Af en toe lijkt het alsof het inging tegen het verwachtingspatroon van de onderzoekster dat de Friese taal een relatief ondergeschikte rol speelt op het eiland. Bijvoorbeeld als de uitkomst is dat de taalvaardigheid in het Fries relatief laag is of de houding relatief minder positief. Het simpele gegeven dat de basisscholen op het eiland een ontheffing hebben om het Fries als vak te onderwijzen, zou voldoende aanwijzing moeten zijn om te beseffen dat de Friese taal op het huidige Ameland een zeer geringe plaats in de gemeenschap heeft. Het hoeft verder ook geen verbazing te wekken dat je op een relatief klein eiland als Ameland geen regiolectvorming tegenkomt. Het concept regiolectvorming past niet goed bij een dergelijke afgebakende eilandgemeenschap.

Al met al heeft Mathilde Jansen een uiterst waardevolle bijdrage geleverd aan de Nederlandse sociolinguïstiek. Het is de moeite waard dat ze een gepopulariseerde versie van haar proefschrift heeft geschreven (Jansen 2010), die komt naast haar eerdere populaire-wetenschappelijke boekje (Jansen en Van Oostendorp 2004) over de taal van alle waddeneilanden. Het is jammer dat ze haar proefschrift (nog) niet heeft 'vertaald' naar een aantal wetenschappelijke artikelen in internationale tijdschriften. De oorzaak zal uiteraard haar waardevolle werk zijn als webredacteur bij het Meertens Instituut en bij de populair wetenschappelijke website Kennislink (www.kennislink.nl).

Durk Gorter

Feitsma, T., E. van der Geest, F. van der Kuip & I. Meekma, 'Variations and development in Frisian sandhi phenomena'. *International Journal of the Sociology of Language* 64, 1984, 81–94.

Jansen, M.M., *Een echte Amelander spreekt dialect. Verslag van een veldwerker*. Amsterdam, 2010.

Jansen, M. & M. van Oostendorp, *Taal van de Wadden*. Den Haag, 2004.

Labov, W., 'The social motivation of a sound change'. *Word* 19, 1963, 273–309.

Meurs, Frank van, *English in job advertisements in the Netherlands: Reasons, use and effects*. Utrecht, LOT, 2010. ISBN 978 9460 930 430. € 30,02.

Het Engels in Nederlandse personeelsadvertenties ontmythologiseerd

Wat is het verschil tussen een onderhoudstechnicus en een *maintenance engineer*? Beide termen kom je regelmatig tegen in Nederlandse personeelsadvertenties, maar de ene baan wordt aangeduid met een Nederlandse en de andere met een Engelse naam. Er wordt nogal eens gefulmineerd tegen de verengelsing van het Nederlands en daarbij wordt het gebruik van Engelse functiebenamingen in

plaats van Nederlandse regelmatig als voorbeeld gegeven van een verfoeilijke praktijk. En niet alleen die functiebenamingen zijn vaak Engels, maar ook andere woorden in de advertentie en soms zelfs de gehele tekst. Het proefschrift van Frank van Meurs is een diepgaande empirische studie van dit verschijnsel, het gebruik van het Engels in personeelsadvertenties in Nederland.

Waarom wordt het Engels daar gebruikt, hoeveel en wat zijn de effecten ervan? Van Meurs laat om te beginnen zien dat er wel heel veel beweerd wordt over het gebruik van het Engels in die advertenties, maar dat de meeste opmerkingen erover niet op empirische observaties zijn gebaseerd. Verder is het natuurlijk niet alleen een Nederlands verschijnsel, maar iets dat in heel veel talen voorkomt, vooral in Europa. Over het gebruik van het Engels in reclame voor goederen en diensten bestaat echter wel (internationaal) empirisch onderzoek en dat is voor Van Meurs een goed beginpunt en tegelijkertijd vaak een punt van vergelijking.

Op basis van het bestaande onderzoek zet Van Meurs een model op om het Engels in personeelsadvertenties te onderzoeken. In dat model staan vier aspecten van de advertenties centraal: de zender, de boodschap, de ontvanger en de context. De zender heeft symbolische en niet-symbolische redenen om in een advertentie Engels te gebruiken. Symbolische redenen hebben te maken met dingen die niet objectief te observeren zijn en dan met name het feit dat 'het Engels wordt geassocieerd met een internationaal en modern imago' (p. 17). Niet-symbolische redenen om Engels te gebruiken kan je wel observeren, bijvoorbeeld het feit dat een bepaald bedrijf een multinational is. Die symbolische en niet-symbolische redenen hebben dan betrekking op de baan zelf, de organisatie die de baan adverteert, de boodschap in de advertentie zelf of de doelgroep ervan. Als gevolg van die overwegingen van de zender komt er dan een volledig Nederlandse, een volledig Engelse of een gedeeltelijk Engelse advertentie tevoorschijn, die vervolgens door de ontvanger wordt gedecodeerd en omgezet in gedragsintenties en gedrag (al dan niet solliciteren). De context wordt gedefinieerd als 'de rol die Engels speelt in Nederland buiten het domein van personeelsadvertenties' (p. 434) en kan de drie andere componenten (zender, boodschap, ontvanger) beïnvloeden.

Van Meurs zoomt in drie lange hoofdstukken in op de redenen van de zender om Engels te gebruiken in die advertenties, de mate van dat gebruik en het effect ervan op de ontvanger. Dat doet hij na een uitgebreid literatuuroverzicht over de rol van het Engels in de Nederlandse maatschappij, een bespreking van eerder onderzoek naar het Engels in (personeels)advertenties en bestaande meningen daarover, plus een methodologische uiteenzetting (hoofdstuk 2-4). Voor zijn bestudering van de redenen voor het gebruik van het Engels (hoofdstuk 5) heeft hij gebruik gemaakt van 27 interviews met adverteerders en die vervolgens onderworpen aan een kwalitatieve analyse. Daaruit blijkt dat de indeling in drie soorten personeelsadvertenties (volledig Nederlandse, volledig Engelse en gedeeltelijk Engelse) onder andere stoelt op verschillen in motivatie. De andere twee hoofdstukken zijn gebaseerd op eerder gepubliceerde wetenschappelijke artikelen waarvan

Van Meurs een van de auteurs was. Beide zijn het resultaat van kwantitatieve analyses van het gebruik van het Engels in Nederlandse personeelsadvertenties (hoofdstuk 6) en de effecten van dat gebruik op potentiële sollicitanten (hoofdstuk 7). Voor hoofdstuk 6 is een corpus bestudeerd van advertenties uit *de Volkskrant* en van *Monsterboard.nl*, een populaire recruiteringswebsite. Daaruit blijkt onder andere dat er in de advertenties in *de Volkskrant* minder Engels wordt gebruikt dan in die op *Monsterboard* en dat het percentage geheel Engelse advertenties laag is (respectievelijk 0,8% en 4%). Het verschil tussen de twee schrijft Van Meurs toe aan het feit dat het om twee verschillende media gaat, maar ook aan een verschil tussen de bedrijfssectoren die er gebruik van maken. Zo staan er in *de Volkskrant* advertenties voor het onderwijs en de gezondheidszorg, maar niet op *Monsterboard*, waar juist veel advertenties uit de vervoerssector staan. Overigens blijkt uit het onderzoek wel dat de bedrijfssector bepalend kan zijn voor de mate van het gebruik van Engels in een personeelsadvertentie. Hoofdstuk 7 rapporteert over experimenteel onderzoek naar de effecten van het gebruik van Engels op mogelijke sollicitanten. Hierbij moesten proefpersonen in twee studies gefingeerde advertenties beoordelen en kregen ze in een derde studie functiebenamingen in het Engels en Nederlands voorgelegd. Uit de eerste twee studies blijkt onder andere dat de taal van de advertentie weinig effect heeft op de attitude tegenover de advertentie en dat veel proefpersonen hun kennis en begrip van het Engels overschatten. Het laatste experiment wees uit dat een Engelse functiebenaming minder positief wordt beoordeeld dan een Nederlandse, maar dat het tegenovergestelde het geval was voor de beoordeling van de baan zelf, waarbij met name opvalt dat een Engelse benaming als mannelijker wordt beoordeeld. Dat is frappant, omdat er in de literatuur beweerd wordt dat die Engelse functiebenamingen juist zijn ingevoerd vanwege hun vermeende seksneutraliteit: anders dan in het Nederlands hebben Engelse functiebenamingen doorgaans maar één vorm voor mannen en vrouwen.

Het is een interessante materie en gezien de openbare discussie was het ook hoog tijd dat er empirisch onderzoek naar werd gedaan. Dit proefschrift bevestigt en ontzenuwt dan ook een paar mythes die plegen op te duiken in de reeds eerder genoemde kritiek op het gebruik van het Engels in personeelsadvertenties. Er ontbreken volgens mij echter drie dingen die toch minstens genoemd hadden moeten worden en waarvan de eerste twee mijns inziens desiderata voor vervolgonderzoek zijn. Ten eerste mis ik een historisch perspectief. Op alle drie de vlakken waar Van Meurs onderzoek naar doet rijzen wat dat betreft vragen. Dat het gebruik van het Engels in personeelsadvertenties geen verschijnsel van vandaag is, bewijst hij door allerlei verwijzingen naar literatuur uit het laatste kwart van de twintigste eeuw, maar is het in de afgelopen decennia ook toegenomen (boodschap), is de waardering ervoor tegelijkertijd ook gegroeid (ontvanger), en/of is de motivatie ervoor veranderd (zender)? De plaats van het Engels in de Nederlandse samenleving (context) is namelijk wel veranderd. Het zijn niet allemaal

vragen die even makkelijk te onderzoeken zijn, maar zeker de eerste is niet onmogelijk. Het internationale perspectief ontbreekt zeker niet. Er wordt regelmatig verwezen naar onderzoek elders ter wereld (niet beperkt tot Europa) en naar het snel groeiende onderzoeksgebied van het Engels als globale taal. Maar één specifieke vergelijking ontbreekt en dat is die met de andere delen van het Nederlandse taalgebied. Dezelfde vragen naar boodschap, zender en ontvanger die in historisch perspectief opduiken, doen dat hier ook: is de hoeveelheid Engels in personeelsadvertenties in Vlaanderen en Suriname groter of kleiner dan in Nederland, en wordt het anders gewaardeerd en/of gemotiveerd? Verschillen zullen er zeker zijn, die ook weer met de Vlaamse en Surinaamse context in verband te brengen zijn.¹ Ten slotte zou ik, gezien de waargenomen overschatting van het eigen Engels van de proefpersonen in hoofdstuk 7, wel meer willen weten over de kwaliteit van het Engels in Nederlandse personeelsadvertenties. Maar ik geef toe dat daarbij een persoonlijke motivatie meespeelt, want vanuit mijn Britse perspectief erger ik me nogal eens aan de kwaliteit van het Engels van Nederlanders.

De interessante materie van dit boek wordt helaas niet interessanter gemaakt door de gehanteerde stijl. De tekst lijdt aan saaiheid, te veel omslachtige formuleringen die te vaak herhaald worden, te veel onnodige structuurmarkeringen, te lange zinnen. Bovendien bestaan hoofdstuk 6 en 7, zoals reeds vermeld, deels uit reeds gepubliceerde artikelen die op een soortgelijke manier geformuleerd zijn. Daar staat misschien tegenover dat ze door een tijdschriftredactie behandeld zijn en soepeler lezen dan andere hoofdstukken, maar daardoor is er ook veel stilistische variatie. Die stilistische minpunten zijn des te jammerder, omdat je niet elke dag een taalkundig proefschrift tegenkomt met zoveel methodologische variatie: zowel kwalitatieve als kwantitatieve analyse, en zowel corpus- als experimenteel onderzoek, dat bovendien degelijk en kritisch is uitgevoerd.

Roel Vismans

1. Een bescheiden bijdrage aan een Vlaams-Nederlandse vergelijking van personeelsadvertenties is te vinden in Vismans (2007). Daar gaat het om verschillen in het gebruik van aanspreekvormen.

Vismans, Roel, 'Aanspreekvormen in Nederlandse en Vlaamse personeelsadvertenties voor hoogopgeleiden'. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 29, (4) 2007, 289–313.

Sterkenburg, Piet van, *Van woordenlijst tot woordenboek. Een geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Schiedam, Scriptum, 2011. ISBN 978 9055 948 376. € 49,95.

Monument voor de Nederlandse lexicografie

Piet van Sterkenburg, emeritus hoogleraar Nederlandse lexicologie te Leiden en oud-directeur van het eveneens in Leiden gevestigde Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL), publiceerde in 1984 *Van woordenlijst tot woordenboek. Inleiding tot de geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands* (Brill, Leiden). Hij was daarmee een pionier op het gebied van de geschiedschrijving van de Nederlandse lexicografie. Natuurlijk hadden anderen (lang) voor hem daar ook al het nodige aan gedaan, maar Van Sterkenburg was toch de eerste die de geschiedenis van de Nederlandse lexicografie in een samenhangend geheel beschreef. En nu is er dan de opvolger van zijn boek uit 1984. De titel is gelijk gebleven. Het woordje ‘Inleiding’ is volkomen terecht uit de ondertitel verdwenen. Met het bescheiden onbepaald lidwoord, ‘een geschiedenis van woordenboeken in het Nederlands’ lijkt hij aan te geven dat het hier gaat om zijn persoonlijke weergave en benadering van de lexicografische geschiedenis in het Nederlandse taalgebied. Uit het ontbreken van het bepaald lidwoord ‘de’ voor ‘woordenboeken’ wordt direct duidelijk dat Van Sterkenburg zich bepaalde selecties heeft toegestaan. De lezer hoeft bijvoorbeeld geen beschrijving van ‘twee- en meertalige woordenboeken vanaf de negentiende eeuw’ te verwachten (p. 10).

Van Sterkenburg begint zijn geschiedenis met twee korte hoofdstukjes over ‘Het ontstaan van woordenboeken’ en ‘Lexicografie bij de klassieken’. Interessant, maar naar mijn mening in een geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands niet echt nodig. Ik zou ze niet gemist hebben. De volgende vier hoofdstukken gaan via de Oudnederlandse periode (500–1200), de middeleeuwen (tot circa 1500), de zestiende eeuw en de zeventiende, achttiende en een deel van de negentiende eeuw, over in hoofdstuk 7, een scharnierpunt in het boek, waarin de wetenschappelijke woordenboeken worden behandeld. Hoofdstuk 8 behandelt ‘Verklarende of semasiologische woordenboeken’. In de hoofdstukken 9 tot en met 15 komen allerlei min of meer specialistische woordenboeken aan de orde (bijvoorbeeld: synoniemenwoordenboeken, onomasiologische woordenboeken, encyclopedische en etymologische woordenboeken, woordenboeken van spreekwoorden en zegswijzen en dialectwoordenboeken).

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een literatuurlijst. Daar is wat voor te zeggen, maar ik had persoonlijk liever (ook) een integrale literatuurlijst aan het einde van het boek gezien. Van Sterkenburg geeft wel een afsluitende bibliografie met ‘uitsluitend algemene werken’, waarin ‘publicaties van algemene aard met hoofdstukken over de geschiedenis van woordenboeken’ zijn opgenomen. Hoewel Van Sterkenburg als stelregel hanteert dat hij in die bibliografie geen publicaties op-

neemt die al eerder in afzonderlijke bibliografieën zijn genoemd, zou zijn eigen geschiedenis van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT) uit 1992 hier niet hebben misstaan. Temeer omdat hij Van Sterkenburg (1984), eerder genoemd in de literatuurlijst op pagina 157, wel een plaatsje heeft gegund in de afsluitende bibliografie. Daarin staan overigens wel meer publicaties die al in eerdere literatuurlijsten zijn opgenomen. Het is opvallend dat Van Sterkenburg in de bibliografie van algemene werken geen enkele publicatie over het *Deutsches Wörterbuch* van de gebroeders Grimm heeft opgenomen, terwijl hij wel verwijst naar literatuur over *Webster's third* en de *Oxford English dictionary* en naar een geschiedenis van Franse woordenboeken. Het is onvermijdelijk dat Van Sterkenburg de steeds maar uitdijende secundaire literatuur niet helemaal kon meenemen. Desondanks verbaast het me wel enigszins dat bij hoofdstuk 10, 'Synoniemenwoordenboeken of onomasiologische woordenboeken', Hüllen (2005) niet in de literatuurlijst staat.

Het boek wordt afgesloten met een nuttig register van auteursnamen. Via dat register komt de lezer erachter dat onder het strikt genomen onjuiste kopje 'Literatuur over het WNT' (p. 178) wel degelijk standaardwerken over de geschiedenis van het *Deutsches Wörterbuch* zijn opgenomen. Samen geven de literatuurlijsten een geweldige basis voor iedereen die zijn kennis van de geschiedenis van de lexicografie in het Nederlandse taalgebied wil vergroten. Het is jammer dat Van Sterkenburg waar dat van toepassing was geen URL's heeft opgenomen van elektronisch beschikbare titels, zoals die in het online lexicografische tijdschrift *Trefwoord* (zie <http://www.fryske-akademy.nl/?L=1&id=51>).

Een zaakregister ontbreekt helaas. Via omwegen als het auteursregister en de inhoudsopgave kan de lezer wel iets meer vinden, maar hij zal niet altijd op de gewenste informatie stuiten. De lezer die meent dat hij alles over het WNT in het betreffende hoofdstuk zal vinden, komt bedrogen uit. Het WNT komt bijvoorbeeld ook terug in hoofdstuk 13, over de dialectlexicografie.

Zeer tot mijn genoegen besteedt Van Sterkenburg in hoofdstuk 7 ruim aandacht aan de voor de (wetenschappelijke) lexicografie in West-Europa zo belangrijke negentiende eeuw. Het is de eeuw waarin onder andere de aanzet is gegeven voor het *Woordenboek der Nederlandsche taal* en andere Nederlandse wetenschappelijke woordenboeken. Van Sterkenburg schetst in amper vier pagina's op een heldere manier de politieke en cultureel nationalistische achtergrond waarin het WNT kon ontstaan. Ik had in dit verband wel graag een verwijzing gezien naar het werk van Joep Leerssen, die zich onder andere heeft toegelegd op de relatie tussen filologie en (cultureel) nationalisme in de lange negentiende eeuw in Europa (zie <http://home.medewerker.uva.nl/j.t.leerssen/>).

Na zijn boeiende bespreking van het WNT ruimt Van Sterkenburg slechts iets meer dan een halve pagina in voor het iWNT, de online versie. Als laatste bespreekt Van Sterkenburg in hoofdstuk zeven het *Algemeen Nederlands woordenboek* (ANW), een van de nieuwe paradepaardjes van het INL. Helaas maakt hij geen

melding van het feit dat het ANW op pp. 261-262 weer aan de orde komt. Het is ook pas hier dat hij de voordelen van elektronische woordenboeken benoemt. Hij maakt overigens zeer terecht duidelijk dat we er niet zijn met het simpel digitaliseren van ‘papieren’ woordenboeken. Zuiver elektronisch bedoelde woordenboeken vragen om een heel ander concept en om andere mogelijkheden voor de lexicograaf om semantische beschrijvingen te maken (p. 261).

Van Sterkenburg vermeldt op p. 178 wel dat het WNT online staat, maar een URL geeft hij niet. Op p. 193 en op p. 194 wordt vermeld dat sinds 2007 het *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (VMNW, enkele malen abusievelijk VNMW genoemd) online geraadpleegd kan worden op woordenboeken.inl.nl. Die URL leidt ons echter niet naar het VMNW, maar naar de beginpagina van het INL. De correcte URL is <http://gtb.inl.nl>. Daar zijn ook het WNT en andere wetenschappelijke woordenboeken, waaronder het *Oudnederlands woordenboek* (ONW), te vinden. Van Sterkenburg geeft voor het ONW overigens de niet-werkende URL www.onw.inl.nl.

Van Sterkenburg gebruikt regelmatig jargon. Soms licht hij dat toe, maar (te) vaak doet hij dat ook niet. Zijn gebruik van de term ‘trefwoord’ is voor de niet-lexicografisch ingevoerde lezer een beetje verwarrend. In ‘structuur van een trefwoord’ (p. 173), betekent ‘trefwoord’ (woordenboek)artikel’, maar in dezelfde alinea wordt gesproken over informatie over het trefwoord, dat hier wel ‘lemma’ moet zijn. Op p. 241 duidt ‘trefwoord’ duidelijk alleen het vetgedrukte lemma aan, en op p. 257 is ‘trefwoord’ synoniem voor ‘ingang’.

In het overzicht van de belangrijkste dialectwoordenboeken per provincie of regionale eenheid (pp. 342-345) ontbreekt de provincie Friesland. Ten onrechte, want in Friesland wordt niet alleen Fries gesproken, maar bijvoorbeeld ook een Nedersaksisch dialect: het Stellingwarfs. Het prachtige woordenboek in vier delen dat Henk Bloemhoff daarvan heeft gemaakt, wordt door Van Sterkenburg genoemd onder het kopje ‘Drente’. Bij de provincie Overijssel had J.H. Halbertsma’s vroege ‘*Woordenboekje van het Overijselsch. Proeve*’ nog kunnen worden genoemd (*Overijselsche almanak voor oudheid en letteren* I, 1836. Deventer, pp. 193-255).

Van Sterkenburg citeert op p. 368 uit Van den Toorn (1993; niet vermeld in de literatuurlijst) diens definitie van leeswoordenboek: ‘een woordenboek over een zeer bepaald gebied, dat zo intrigerend is, dat men er af en toe een uurtje lezend aan wil besteden’. Aldus gedefinieerd is ‘leeswoordenboek’ voor Van Sterkenburg een mooie kapstok om in hoofdstuk 15 een aantal zeer uiteenlopende woordenboeken en -boekjes aan op te hangen, maar ik kan het niet met de definitie eens zijn. Voor mij is elk woordenboek een ‘leeswoordenboek’. En ik sta daarin niet alleen. Cumps (2006) gebruikt de term ‘leeswoordenboek’ voor de veertiende editie van de *Grote Van Dale* en Willy Martin presenteert het *Groot woordenboek Afrikaans en Nederlands* (Prisma 2011) onder andere ook als een ‘leeswoordenboek’, ‘waarin men ook kan lezen en grasduinen’.

Van Sterkenburgs logisch opgebouwde boek staat, ondanks de beperkingen die hij zichzelf noodgedwongen heeft opgelegd, boordevol met nuttige en interessante informatie. Hij maakt de lezer deelgenoot van zijn uitgebreide kennis in helder, vaak meeslepend proza met soms prettig onverwachte adjectieven: ‘glossaria van een ijzingwekkende anonimiteit’ (p. 52). Door het hele boek heen geeft hij blijk van zijn vermogen om kort van stof en toch duidelijk te zijn. Hij geeft van veel van de behandelde (modernere) woordenboeken de sterke en zwakke punten aan, soms uit de tweede hand. Eigenlijk zijn het ultrakorte recensies. Genoeg om de lezer in staat te stellen om zich een basisidee over de betreffende woordenboeken te vormen.

Het boek is prachtig uitgegeven, met veel verhelderende illustraties en foto’s van bekende en onbekende(re) lexicografen. Geen enkele illustratie of foto is overbodig en alles staat precies op de goede plaats. Het is een attractie op zich om eindelijk eens de gezichten achter de namen van al die woordenars te zien; ‘Koenen’ is bijvoorbeeld opeens niet alleen maar een woordenboek.

Van Sterkenburgs boek kan zonder meer van kaft tot kaft gelezen worden, maar het kan, met enige creativiteit van de gebruiker, tevens dienen als naslagwerk. Hij heeft laten zien dat de lexicografie als volwaardig vak kan worden beschouwd. Met het aantonen van het maatschappelijk belang van woordenboeken, heeft hij ook het belang van zijn eigen lexicografische geschiedschrijving aange-toond.

Anne Dykstra

Cumps, Jan, ‘Voor u gelezen (en op het scherm bekeken)’, *Impuls* 36, (3) 2006, 144–146.

Laatst geraadpleegd op 31 juli 2012 op http://www.acco.be/download/nl/10779954/file/impuls_2005-2006-jg36-3-voor_u_gelezen_en_op_het_schermbekijken.pdf

Hüllen, Werner, *A history of Roget’s thesaurus. Origins, development, and design*. Oxford, 2005.

Sterkenburg, P.G.J. van, *Het woordenboek der Nederlandsche taal. Portret van een taalmonument*. Den Haag, 1992.

Toorn, M.C. van den, ‘Leeswoordenboeken’, *De Nieuwe Taalgids* 86, 1993, pp. 206–211.

Laatst geraadpleegd op 31 juli 2012 op http://www.dbnl.org/tekst/_taa008199301_01/_taa008199301_01_0022.php